

MAXTUMQULI SHE'RIYATIDA AYTISHUV: AN'ANA VA IZDOSHLIK**Mahfuza Muxtorova Shavkatjon qizi**

TerDU o'zbek adabiyotshunosligi kafedrasida o'qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11202757>

Annotatsiya. Maxtumquli Firog'iyning ijod namunalari orasida eng yuksak o'rinda turuvchi Turdi shoir bilan qilgan aytishuvi necha yillardirki, avloddan avlodga o'tib kelmoqda, xususan, Shafoat Termiziy ijodida ham buni yaqqol ko'rishimiz mumkin.

Kalit so'z: Maxtumquli Firog'iy, aytishuv, Turdi shoir, Shafoat Termiziy, Shayx Abdol Mo'min Turkman, mushoira.

NARRATIVE IN MAKHTUMQULI'S POETRY: TRADITION AND FOLLOWING

Abstract. Turdi, who is the highest among the works of Makhtumquli Firoghi, and the poet, has been passing from generation to generation for many years, especially in the work of Shafoat Termizi.

Key words: Makhtumquli Firoghi, speech, Turdi poet, Shafoat Termizi, Sheikh Abdol Momin Turkman, mushoira.

НАРРАТИВ В ПОЭЗИИ МАХТУМКУЛИ: ТРАДИЦИЯ И ПОСЛЕДОВАНИЯ

Аннотация. Турди, являющаяся высшим среди произведений Махтумкули Фирогхи и поэта, на протяжении многих лет передается из поколения в поколение, особенно в произведениях Шафоата Термизи.

Ключевые слова: Махтумкули Фирогхи, речь, поэт Турди, Шафоат Термизи, шейх Абдол Момин Туркман, мушойра.

Maxtumquli Firog'iy XVIII asr ma'rifiy she'riyatining buyuk darg'alaridan bo'lib, butun turkiy xalqlar uchun tushunarli va sevimli shoir, ma'rifatli siymo, orif oshiq, sohibi hikmat bo'lgan valiy zotdir. Uning insonparvarlik, xalqparvarlik, vatanparvarlik g'oyalari bilan yo'g'rilgan she'riyatida pok islomiy ma'rifat ruhi gurkirab, yashnab turadi.

Maxtumquli uslubida xalq og'zaki ijodiga yaqinlik bor. Maxtumquli turkman xalqining maqol va matallarini, xalq tiliga xos ayrim unsurlarni adabiyotga olib kirishda katta xizmat qilgan. Shoirning purma'no misralari turkman millatining hikmatli so'zlari, aforizmlar qatoridan o'rin olgan. Maxtumquli ijodi Yevropa va rus sharqshunoslari, turkman va o'zbek olimlari tomonidan tadqiq etilgan, qiyosiy o'rganilgan. Xususan, Navoiy ijodining Maxtumquliga ta'siri va boshqa adabiy ta'sir masalalari tekshirilgan (S. Qoriyev, „Navoiy va Maxtumquli“, „Maxtumquli va Islom shoir“, „Maxtumquli she'rlari asosida yaratilgan o'zbek xalq qo'shiqlari“ va

boshqalar). Shuningdek Maxtumorlining „Namasan“, „Ayrildim“, „Oshiq bo‘lmisham“, „Ustodingdan ayrilma“, „Ko‘ring“ she‘rlari Komiljon Otaniyozov, Bobomurod Hamdamov, Ortiq Otajonov tomonidan maromiga yetkazib kuylangan.

Maxtumorli she‘riyati barcha turkiy millatlar, jumladan, o‘zbeklarning ham ma‘naviy mulkiga aylangan. Bir necha marta she‘rlari o‘zbek tiliga tarjima qilinib, nashr etilgan. Ko‘plab she‘rlari hofizlar tomonidan kuyga solib aytiladi. Maxtumorli haqida kinofilm, spektakl va badiiy asarlar yaratilgan.

Maxtumorli she‘riyati – nurli she‘riyat. Uning ijodida dunyoviy va uhroviy ilm ma‘rifatdan xabar beruvchi savol-javob tarzidagi she‘rlar alohida mavqe‘ni ishg‘ol etadi, yuraklarni larzaga soladi. Adibning Turdi shoir bilan aytishuviga diqqat qilaylik:

Maxtumorli: - *U nimadir, qizil va ko‘k o‘sadi?*

U nimadir, oyog‘i yo‘q bosadi?

U nimadur, yetti daryo kezadi,

Shoir bo‘lsang, shundan bizga xabar ber!

Turdi shoir: - *U ekindir – qizil va ko‘k o‘sadi,*

U ilondur – oyog‘i yo‘q bosadi,

U baliqdir – yetti daryo kezadi,

Bizdan salom bo‘lsin, javobimiz shu!

Maxtumorli: – *Ul nimadir, yoqasi bor, yoni yo‘q?*

Ul nimadir, qanoti bor, qoni yo‘q?

Ul nimadir, odam yutar, joni yo‘q?

Shoir bo‘lsang, shundan bizga xabar ber!

Turdi shoir: – *Ul kafandur, yoqasi bor, yoni yo‘q,*

Kapalakdur, qanoti bor, qoni yo‘q,

Qaro yerdur, odam yutar, joni yo‘q,

Bizdan salom bo‘lsin, javob shundaydir...[1, B. 9]

Savol-javob she‘rlarida "tajohuli orifona" tarzida, ya‘ni bilib turib bilmaslikka olib, zamondoshining iste‘dodi va ilmi-ma‘rifatini sinash uchun savollar o‘rtaga qo‘yiladi. Bu so‘roqlarga javob berish uchun esa iste‘doddan tashqari, keng qamrov, nozik farosat, ulkan ilm-irfon ham bo‘lishi zarur.

Aytishuvning ilk bandlarida borliqdagi tirik mavjudotlarning uzluksiz harakatda ekanligi haqida so‘z yuritilgan. Ekinlar, baliqlar-u ilonlarning naqadar tabiatning noyob ne‘mati va jonzoti ekanligini go‘zal satrlar va qochirimlardan mahorat bilan foydalanib ta‘riflab bera olgan. Turdi shoirning savollarida Maxtumorli nozik did va iste‘dod, zukkolik bilan javob bergan. Birgina

ikkinchi savol-javobda kafan va odamni yutadigan qora yer sirasiga kapalak obrazini mahorat bilan joylay olganligi ulkan iste'dod egasi ekanligini yana bir bor isbot etmoqda. Dunyoni foni ekanligini barchamiz bir kuni yoqasi bor, yoni yo'q bo'lgan kafanlar aro joni yo'q bo'lgan qora yer yutishiga, hatto undan qanoti bor bo'lgan kapalak ham qochib keta olmasligiga ishora qilmoqda. Qolgan satrlarda ham diniy, dunyoviy, falsafiy va irfoni mavzular haqida so'z yuritilgan.

Maxtumquli boshlab bergan aytishuv an'anasi yillar o'tib, qator shoirlar tomonidan davom ettirildi va davom etib kelmoqda, xususan, shoir Shafolat Termiziy ijod namunalarida ham buni ko'rishimiz mumkin. Shayx Abdol Mo'min Turkman bilan aytishuv shaklidagi mushoiralari mavjud.

- *Bizdan savol ul Shafolat do'g'ona,*

Yupunni chaqquvchi to'qson nimadir?

Boqib bolasini yeydir qay ona ?

Ekmay, bar yiqquvchi dehqon nimadir?

- *Bizdan javob Mo'min shoir sherdon,*

Yupunchaqar qishdir – to'qson o'shadir.

Boqib bolasini yeydir Yer ona,

Malik-ul mavt – ulug' dehqon o'shadir [2, B.25]

Ushbu satrlar bilan boshlanuvchi mushoiramizda Shayx Abdol Mo'min Turkman shoir Shafolat Termiziyga do'st, do'g'ona (amakivachcha) deb murojaat qiladi va ushbu satrlarda ona yer, qish fasli, ayniqsa, Malik ul-mavt (Jabroil) timsollarini ochib berishda nihoyatda zukkolik bilan yondashgan. Asosan, mushoira yuqorida ta'kidlab o'tganimiz kabi savol-javob san'atidan foydalangan, qish faslini yupunni chaqquvchi deb istiora san'atini, boqib bolasini yeydir ona deya jonlantirish san'atini yuzaga keltirgan.

She'r matnini tahlil qilarkanmiz undagi *do'g'ona, yupun, tayroq, muqim, maxluq, qavm, lison, qarog'* kabi so'zlarning eskirib, bugungi kun iste'molidan chiqqanligi ma'lum bo'laadi. Biroq shoir eskirgan va tarixiy so'zlarni she'rning har bir misrasida qo'llaydi va uning badiiy ta'sirchanligi, obrazlarning yorqinligi shu bilan birga o'zining badiiy-g'oyaviy maqsadiga erishadi. "... adabiyot so'zlar va obrazlar orqali fikr yuritadi. Obrazlar vositasida she'riy kartina yaratiladi, ma'lum mavzu va g'oya yortiladi. Obrazli ifodalar orqali so'zning ma'no tarovatini, ohanglar silsilasini yanada teranroq anglaymiz" [3, B.36]. Aytishimiz mumkinki, Shafolat Rahmatullayev ham so'zni yurak-yuargidan his qilib, undagi ma'no tovlanishlari, so'z va ohanglar uyg'unligida betakror obrazlar yaratdi.

Mumtoz adabiyotimizda ham, zamonaviy she'riyatimizda ham barcha ijodkorlar badiiy mahoratini ko'rsatuvchi faol san'atlardan biri o'xshatish (tashbeh)dir. Ayniqsa, Shafolat Rahmatullayev ijodida tashbih san'ati lirik qahramon tuyg'ularini aks ettirish vositasi qilib qo'llagan.

- Har zamon ham vadur xapqning iqboli?

Ayting, nechuk dard ahliyaing ahvoli?

So'rayversak, bitmas dunyo savoli?

Do'st Shafolat, shunnan biza xabar ber.

- Vatan va shoh erur xalqning iqboli,

Doim bir xil dard ahlining ahvoli.

Shoir xalqin to qiyomat savoli,

Mo'min inim, bizdan javob shul erur.

Shafolat Rahmatullayevning badiiy mahorati shundaki, sodda so'zlar va xalqchil iboralar orqali aslida inson tuyg'ularini o'ta chuqur qatlamlarini, qismat va taqdir chiziqlarini ramziy ma'noda ifodalay olgan. Shoir sheriyaatining vazifasi inson taqdiri, olis tarix, bobolar o'giti, kelajak yorqinligi, Vatan erki, muhabbat kabi tuyg'ularni tasvirlash orqali chuqur falsafiy mazmuni anglatishni maqsad qilgan. Shoir ijodida badiiy obrazlarning boyligi ayni shu tasvirlarda aks etadi.

REFERENCES

1. Mahtumquli Firog'iy. Saylanma / T.: "O'zbekiston"-2008, b-408
2. Шафоат Раҳматулло Термизий. Озод сўз. – Тошкент: Янги аср авлоди. – 2003. – Б. 25-27.
3. Сабирдинов А. Ойбек шеърлятида сўз ва образ. – Тошкент: "Академнашр", Б. 36.
4. <https://www.e-adabiyot.uz/maqola/1081>